

**EMILE DURKHEIM'IN SOSYOLOJİK YAKLAŞIMINDA SAVAŞ VE SAVAŞIN
TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Dr. Öğr. Üye. F. Ahu ÖZMEN AKALIN*

ÖZ

Emile Durkheim, sosyolojinin gelişimine fikirleri, görüşleri, kuramları ile büyük katkı sağlamış, kendinden sonra gelen jenerasyonlara da büyük ilham kaynağı olmuştur. Tüm toplumsal olayların özünün toplumda aranması gerektiği görüşü, Durkheim'ı sosyolojizm akımının savunucusu yapmış ve bu tür bir düşünce Ekolü'nün de gelişmesine aracı olmuştur. Her şey toplumsaldır görüşünden yola çıkarak sosyolojik kuramını geliştiren Durkheim, savaşın da toplumsal bir olay olduğunu ve toplumda önemli etkiler bıraktığını savunmuştur. Yapılan derin bir literatür araştırmasından yola çıkarak gerçekleştirilen bu çalışmada, Emile Durkheim'ın bir toplumsal fenomen olarak tanımladığı savaşın sosyolojik analizi ve savaşın toplum üzerindeki dayanışma ve vatanseverlik gibi etkileri incelenmektedir. Çalışmanın temel amacı, Durkheim'ın sosyolojik düşüncesi ekseninde, savaşın sosyolojik etkilerini incelediği çalışmaları ortaya koyarak, günümüzde üzerinde derin incelemeler yapılan bu konuların araştırmalarının 19. yüzyılın sonlarından itibaren yapıldığını ve savaş, kolektif şiddet gibi konuların birer kuramsal perspektifinin bu dönemlerde ortaya konulduğunu açıklamaya çalışmaktır. Savaşın toplum üzerinde bıraktığı en önemli etkinin vatanseverlik ekseninde ortaya çıkan dayanışma olduğunu savunan Durkheim, savaşın da diğer tüm toplumsal olaylar gibi, hem olumsuz hem de olumlu işlevleri olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Özellikle, hayatının son zamanlarında savaş ve vatanseverlik konularına daha detaylı bir şekilde değindiği, bir toplumun sürekliliğini ve varlığını koruyabilmesi için vatanına sahip çıkması, dünya barışını inşa etmek için, öncelikle ulusal barışın gerçekleşmesi gerektiğini savunduğu dikkat çekmektedir. Durkheim ve kendisiyle birlikte çalışan sosyal bilimcilerin o dönemde geliştirdikleri kuram ve fikirler, günümüzde bu konular ile ilgili yapılan çalışmalarda önemli birer kaynak oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Dayanışma, Ulusal Dayanışma, Vatanseverlik, Toplumsal Değişim

**WAR AND THE EFFECTS OF WAR ON SOCIETY IN EMILE DURKHEIM'S SOCIOLOGICAL
APPROACH**

ABSTRACT

Emile Durkheim has made an important contribution to the development of sociology with his ideas and theories, and has been a great source of inspiration for the next generations. The view that the essence of all social events should be sought in the society made Durkheim a defender of the movement of sociologism. Based on an in-depth literature research, this study examines the concept of war, which Durkheim defined as a social phenomenon and its effects as solidarity and patriotism on the society. The main purpose of the study is to demonstrate, from the sociological thought of Durkheim and by exposing his principal writings concerning the phenomenon of war that the study of this domain has been started to be realized since the end of the 19th century, that the study of the issues as war, collective violence, have been developed during this period. Durkheim who argued that the most important effect of the war on the society was the solidarity developed within the framework of patriotism tried to prove that the war, like all other social events, had both negative and positive functions. In particular, Durkheim was interested in the issues of war and patriotism in more detail in the last days of his

* İstanbul Kent Üniversitesi/İktisadi, İdari Ve Sosyal Bilimler Fakültesi/Sosyal Hizmet Bölümü/Sosyal Hizmet Pr, ahuozmen@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-9382-3393

life. He defended the idea that a society have to protect its nation in order to preserve its continuity and its existence, and that national peace must first be realized in order to build peace in the world. The researches effectuated by Durkheim and his collaborators about these subjects at that time have contributed to the formation of some theories and ideas which are currently used today in many studies.

Keywords: War, Solidarity, National Solidarity, Patriotism, Social Change

Giriş

Sosyolojinin en önemli kurucu sosyologlarında biri olarak bilinen Emile Durkheim, yaptığı çalışmalar, yazdığı kitaplar ve makalelerle gelecek kuşakları en çok etkilemiş sosyologlardan biri olarak bilinmektedir. Claude Henri de Saint-Simon ve sosyoloji kavramının kurucusu olan Auguste Comte'un sosyolojik kuram ve görüşlerinden esinlenen Emile Durkheim, hem pozitivistin devamcısı, hem yapısal-işlevsel kuramın kurucusu hem de "sosyolojizm" görüşünün öncüsü olarak bilinmektedir (Chandler ve Munday, 2011; Boudon, 1983)¹.

Her şeyi topluma bağlayan ve her olayın nedenini ve kökenini toplumda ya da toplumsal yapıda aramak gerektiğini savunan Durkheim, yaptığı her çalışmada direkt topluma, toplumsal olaylara ve o olayların toplum üzerindeki sonuçlarına yoğunlaşmıştır. "Toplumsal olguları şeyler gibi görmek gerekir" sözü ile de sosyolojide ayrı bir yere sahip olan Durkheim, bu söz ile her şeyin toplumda var olduğunu, toplumsal olayları salt zihinle kavramanın mümkün olmadığını, pozitivistin özelliği

¹ Sosyolojizm kavramı, toplumculuk ya da cemiyetçiliği ifade etmektedir. Türk Dil Kurumu'nun verdiği tanıma göre, sosyolojizm bütün sosyal bilimleri yalnız sosyolojinin bir dalı sayan ve bunların sadece sosyolojik metotlarla açıklanabileceğini söyleyen görüşün adıdır. Kavram, Emile Durkheim'in sosyolojik anlayışını açıklamak için sosyoloji ve felsefe literatüründe sık sık kullanılmaktadır. Fransız sözlüklerin arasında yer alan Larousse, Le Robert ve Universalis sözlüklerinde de benzer tanımlar görülmektedir. Öte yandan, François Bourricaud da makalesinde, Durkheim'in sosyolojizm kavramını ele almış, sosyolojizmin "kolektif bilincin dogmatik teorisi" olarak tanımlandığını ifade etmiştir. Bireyselcilik ve sosyolojizmi karşılaştıran Bourricaud, dogmatik olarak tanımlanan bu kavramın da bir eleştirisini yapmış, toplumsal olayların analizinde hangi yaklaşımın kullanılmasının daha uygun olacağı ile ilgili de görüşler paylaşmıştır. (Bourricaud, F. 1975. Contre le sociologisme: Une critique et des propositions. *Revue Française De Sociologie*, 16, 583-603. doi:10.2307/3320747). Bireysel yaklaşımıyla bilinen ve toplumsal olayları anlamının bireysel eylemlerin sebebini anlamaktan geçtiğini savunan sosyolog Raymond Boudon da, söz konusu kitabında bu sosyolojizm akımını ele almış ve sosyolojik yaklaşımda bireysel perspektiften sosyal olayları anlamının her zaman çok yeterli olmadığını, sosyolojizm yaklaşımıyla daha net ve derin sonuçlara ulaşabildiğini vurgulamış ve bu yüzden de sosyolojizm bakış açısının toplumsal kurumların işlevleri, toplumsal olayların analizinde daha etkin ve verimli olduğunu dile getirmiştir (Boudon, 1983).

olarak bilinen ampirik gözlemlerle sosyal olayların anlaşılabilirliğini savunmuştur (Durkheim, 1894/1967: 8-10). Max Weber ile aynı zamanlarda yaşamasına rağmen, birçok noktada Weber'den ve onun görüşlerinden ayrılmıştır. Örneğin, Weber devlete ve bürokrasiye odaklanırken, Durkheim her zaman ve her koşulda direkt topluma, toplumun yapısına, işleyişine ve değişimine odaklanmıştır.

Durkheim'in nezdinde, her şey toplumsal ise, toplumu anlamak ve ileriye götürmek için toplumsal olayların sebeplerine ve sonuçlarına odaklanmak gerekmektedir. Haliyle savaşın, başka bir deyimle kolektif şiddetin de toplumsal olduğu düşünülürse, bu sosyal olayların da sebebini toplumda aramak gerekmektedir. Yakın zamanda yapılan çalışmalarda, Durkheim'in savaş dönemi toplumsal düzeni, savaşın toplum üzerindeki etkileri, devlet kurumu, vatanseverlik ile ilgili konularına çok az değinildiği gözlemlenmektedir. Bazı çalışmaların bu konulara odaklandığı görülse de yeterli kaynak olmaması, daha doğrusu o dönemdeki kaynakların çoğunlukla Fransızca dilinde yazılmış olması, yapılan çalışmaların daha genel olmasına sebep olmaktadır. Yine de konu ile ilgilenen sosyologların yaptıkları araştırmaları yazıya dönüştürdükleri yapılan literatür taramasında tarafımızca gözlemlenmiş ve bu kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır.

Savaş konusunu ele aldığı hemen hemen tüm yapıtlarında, Durkheim'in savaşı sert bir dille eleştirdiği görülürken, son çalışmalarında ise savaşı olumlu bir sosyal olay olarak gözlemlediği dikkat çekmektedir. Fikirlerindeki bu dilemmanın, Durkheim'in savaşın sosyolojisi fikrini geliştirmekte zora soktuğu fakat yine de bir sosyolog olarak toplumlarda büyük izler bırakan, toplum üzerinde değiştirici ve dönüştürücü bir gücü olan bu konuya değinmeden de sosyolojik çalışmalarını noktalamadığı görülmektedir.

Konu ile ilgili Durkheim'in Fransızca yazılmış birincil kaynakların bir bölümüne ulaşma imkanı bulduğumuzdan, söz konusu çalışmayı yapmanın uygun olacağı düşünülmüştür. Çalışmada, yapılan derin bir literatür araştırması sonucunda, birincil ve ikincil kaynaklara ulaşılmış ve çalışma boyunca bu kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Her ne kadar, öncesinde de belirttiğimiz gibi, Durkheim'in savaş, kolektif şiddet, ordu ile ilişkili başta Fransızca olmak üzere, hem yabancı hem de Türkçe bir takım çalışmalara rastlanılmış olsa da, bu çalışma özellikle Durkheim'in savaş ve savaşın toplum üzerinde bıraktığı olumsuz ve olumlu etkilere ve bu etkilerin toplumda yarattığı değişime de değineceğinden, savaş sosyolojisi, savaş araştırmaları ve toplumsal değişim alanlarına literatür katkısı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın temel sorunsalı şu şekildedir: sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul edilen Emile Durkheim, savaşı sosyolojik bir fenomen olarak nasıl ele almış ve savaşın toplumlarda yarattığı etkileri ve sebep olduğu sonuçları nasıl tanımlamıştır? Bu sorunsaldan yola çıkarak, şu hususların bir tartışması yapılacaktır: Savaş bir yandan toplumda şiddetin yayılmasına, olumsuz duygu ve eylemlerin oluşmasına sebep olurken, diğer yandan ise, özellikle toplumsal dayanışmayı pekiştirmesiyle beraber, başta vatan sevgisi olmak üzere, sevginin ve bu sevgi uğruna gösterilen fedakarlığı ortaya koyan, ulusal bütünlük ve ulusal bilincin sürdürebilmesinde önemli bir rolü olan bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Haliyle, savaşın bunca yıkıcı tarafının yanında, birleştirici yönünün olduğu gerçeği, Durkheim'in sosyolojik analizinde en dikkat çeken

noktalardan biridir. Çalışma boyunca, bu sorulardan yola çıkarak çalışmanın ana teması tartışılacaktır.

Çalışmada, öncelikle savaş kavramına ve savaş ile ilgili, başta sosyoloji olmak üzere, sosyal bilimlerde yapılan araştırmalara değinilecek; ardından, Emile Durkheim'in bir toplumsal olay olarak ele aldığı savaşın sosyolojik boyutu incelenecek; son olarak da, savaşın gerek toplumsal gerek ise vatanseverlik başta olmak üzere, ulusal dayanışmanın gelişmesi üzerindeki etkisi (etkileri) ele alınacaktır.

Savaş Kavramının Sosyolojik Olarak Gelişimi

Savaş kavramı sosyal bilimlerin birçok alanında çok uzun zamandır ele alınan bir kavramdır. Tarih, antropoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, ekonomi, sosyal psikoloji ve sosyoloji kendi perspektifleri ve üzerinde durdukları farklı konularla savaş ve savaşla ilişkili olan siyasi ve sosyal kurumları, siyasal şiddeti, savaşın ekonomi üzerindeki etkilerini ele almışlardır. Savaş konusunu tüm derinliğiyle 19. Yüzyıl'ın başlarında ele alan General ve entelektüel Carl Von Clausewitz, 1832 yılında yayınlanan *Savaş Üzerine* başlıklı kitabında savaşın özüne inerek, savaşın bir tür bilimini ortaya koyarak, savaşın teorik bir çerçevesini oluşturmaya çalışmıştır. Clausewitz'in bu eseri, savaşı araştıran sosyal bilimciler tarafından da önemli bir referans olarak kabul edilmektedir. Clausewitz savaşı şu şekilde tanımaktadır: düşmanımızı bizim istediğimiz gibi davranmaya zorlayan bir şiddet eylemi (Clausewitz, 1832/1873). Haliyle savaş, Clausewitz'e göre, bir şiddet eylemini ifade etmektedir. Gerçi İngiliz felsefeci Roger Scruton, Clausewitz'in değindiği şiddet olgusunun, 20. Yüzyılın şiddet boyutundan bir hayli farklı olduğunu söylemektedir (Scruton, 1987: 308). Genel anlamıyla, şiddetin gelişimi ve toplum üzerindeki uygulanması teknolojik ilerlemeyle bağlantılı olarak ele alındığından, bilimsel silahlar, tanklar ve diğer tüm savaş araçları, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kendini göstermiş ve bu teknolojik gelişimin de hem savaşa hem de şiddete yeni anlamlar yüklediği ortaya konulmuştur (Arendt 1970/2018: 25).

Clausewitz'e göre, savaşın kendi kuralları ve kendine has özellikleri vardır. Taktikler, stratejiler, muharebeler, hepsi savaş biliminin alanları ve kavramlarıdır. Savaş tanımını yaparken dikkat çeken en önemli yaklaşımı, savaşın başka araçlarla siyasetin devamı olduğu düşüncesidir. Burada bahsettiği araç, şiddettir. Haliyle savaşın şiddet ile ilişkisine sosyal bilimcilerden önce Clausewitz'in tüm derinliğiyle değinmeye çalıştığı görülmektedir (Clausewitz, 1832/1873). Clausewitz'in savaşın teorisini ortaya koyması ondan sonra gelen siyaset bilimcilere, askeri ve savaş sosyolojisi üzerine çalışan sosyal bilimcilere ilham olmuş ve hatta Hannah Arendt de *Şiddet Üzerine* başlıklı kitabında, yer yer Clausewitz'in fikirlerinde de yer vererek, savaş ve şiddetin birbirleriyle olan ilişkisine değinmiştir. Haliyle, Clausewitz'in fikirlerinin savaşın sosyolojisi alanına katkı sağladığı ve savaş sosyolojisi üzerinde çalışan sosyal bilimciler için önemli bir kaynak olduğu görülmektedir (Roxborough 1994: 631-633).

Özellikle siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarının, İkinci Dünya Savaşından sonra savaşla ve savaşın yarattığı şiddet boyutuyla daha yakından ilgilendiği dikkat çekmektedir. Hannah Arendt, Raymond Aron, George Sorel, Johan Galtung gibi sosyal bilimciler de 20. Yüzyılın ortalarında yaptıkları çalışmalarda,

savaşın özellikle şiddet boyutuna değinmişler, “yapısal şiddet”², “kolektif şiddet”, fiziksel şiddet” gibi kavramlar ekseninde savaşların ve çatışmaların yarattığı ve yaydığı siyasal ve toplumsal şiddete değinmişlerdir (Scruton 1987: 306-308). Örneğin, sosyal bilimlerin önemli bir dalı olan antropolojinin de, geleneksel toplumlardaki çatışmalar, iç savaşlarla ilgili yürüttüğü çalışmalar dışında, 20. Yüzyılın sonlarına doğru cereyan eden ve daha çok etnik bir savaş olarak tanımlanan Yugoslavya savaşından itibaren savaşın insanlık üzerinde yarattığı etkileri ele aldığı görülmektedir (Andoin-Rouzeau, 2008; Schnapper ve Greaves 1994: 71).

Sosyolojinin ise savaş ve savaşa bağlantılı olarak asker ve ordu konularını daha yakın bir zamanda ele aldığı dikkat çekmektedir. Özellikle 1960’lardan itibaren, ABD’de savaş ve ordu ile ilgili ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmış, bu çalışmaların hem akademik ortamda hem de güvenlik alanında kullanılmaya başlandığı gözlemlenmiştir (Eulriet 2010: 61). Amerikalı sosyolog Samuel Stouffer’ın 1949 yılında kaleme almış olduğu *Amerikan Askeri* isimli kitabı, askeri ve savaş sosyolojisi için çok önemli bir kaynak oluşturmuş ve ülkede askeri sosyolojisi alanının gelişmesine vesile olmuştur. 1960 yıllarında, askeri sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul edilen Amerikalı sosyolog Morris Janowitz ise “The Journal of Political and Military Sociology” ve “Armed Forces and Society” isimli iki dergi kuruluşunu gerçekleştirmiş ve tüm dünyada yankı uyandıran *The Professional Soldier* başlıklı kitabını da 1971 yılında yayınlamıştır (Eulriet 2010: 62). Bu yıllardan itibaren ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde, savaş ve ordu ile ilişkili sosyolojik araştırmalar hızlı bir şekilde devam etmiş, özellikle liberal ideolojinin hakim olduğu ülkelerde özgürlük ve güvenlik kavramları sorgulanmaya ve üzerinde yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Yine o yıllarda patlak veren Vietnam Savaşı, 1980 yıllarında başlayan terör örgütlerinin eylemleri, gittikçe artan siyasal şiddet sosyologları bu konuları irdelemeye ve yeni teoriler üretmeye yöneltmiştir.

Örneğin, Hannah Arendt’in *Şiddet Üzerine* başlıklı kitabı, toplumsal ve siyasal bir olgu olarak şiddeti, şiddet ve savaşı, şiddet-iktidar-güç arasındaki ilişkiyi ve toplumsal olaylar ekseninde ortaya çıkan şiddeti yakından inceleyen kitaplar arasındadır³. Arendt, özellikle kitabının ilk bölümünde savaş ve şiddet arasındaki ilişkiye değinmiş, şiddetin en yoğun şekilde 20. Yüzyılda ortaya çıkan savaşlar ekseninde belirlediğini söylemiştir (Arendt 1970/2018: 9-20). Arendt’e göre, 20. Yüzyıl, savaşın ve şiddetin yüzyılıdır. Teknolojinin gelişimiyle daha da güçlenen bir araç olarak tanımladığı şiddetin, toplumlar tarafından kontrol altına alınamadığı takdirde, beklenmedik bir şekilde felakete götürebileceğini vurgulamıştır. Haliyle, amaca ulaşabilmek üzere araç olarak kullanılan şiddet, toplumların ve devletlerin arınması gereken bir fenomen olarak belirlemektedir.

² Yapısal Şiddet kavramı, Georges Sorel tarafından geliştirilmiş, şiddetin toplumsal yapılar ve kurumlar tarafından uygulanan ve bu yapı ve kurumların da içerisinde kendiliğinden var olan bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Georges Sorel, *Reflections on Violence*, London, Collier-Macmillan, 1961).

³ Hannah Arendt’in diğer kitaplarında da siyasal sisteme bağlı olarak şiddeti incelediği görülmektedir. Örneğin, *Totalitarizm Kaynakları* başlıklı kitaplarının tüm ciltleri, *Kötülüğün Sıradanlığı* kitabı şiddet konusunu hem bir toplumsal ve siyasal fenomen, hem de 20. Yüzyıla damgasını vurmuş totaliter rejim ekseninde ele aldığı kitaplarıdır.

Genellikle, felaketslere sebep olabilen şiddetin, iktidarların istediklerini yapabilmek ve yaptırabilmek için başvurdukları bir araç olarak da görüldüğü dikkat çekici bir gerçektir (Arendt 1970/2018: 45). Haliyle, amaç iktidarda kalmaksa, şiddet bir araç olarak kullanılabilir: iktidar zayıfladığı zaman, ayakta kalabilmek için şiddet araçlarına başvurmadan çekinmemektedir (Arendt, 1970/2018). Şiddet ve beraberinde sebep olduğu toplumsal ve siyasi etkiler, toplumlarda farklı şekilleriyle, tüm zamanlarda boy göstermiş; devletlerin, iktidarların, sosyal grupların istedikleri sonuca ulaşabilmek için de kullandıkları bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır⁴ (Arendt, 1970/2018). Arendt, ayrıca, şiddetin ancak kısa vadeli amaçlar güttüğü zaman rasyonel kalabileceğini, fakat bu amaçlara hızlı ulaşamadığı takdirde de, sonucun siyasal alana şiddetin girmesi ve bu durum sonucunda da büyük bir değişime uğranılacağı, bu değişimin de daha şiddetli bir dünya doğrultusunda boy göstereceğini söylemektedir (Arendt 1970/2018: 93). Haliyle, her ne kadar bazı çatışmalarda ya da eylemlerde araç olarak kullanılan şiddetin reform ve değişime yol açtığı görülse de, örneğin Fransa'daki, ABD'deki öğrenci hareketlerinin verdiği olumlu sonuçlar gibi, şiddetin verdiği sonuç hep aynıdır: uzun vadede toplumu felakete sürüklemek olarak ortaya çıkmaktadır⁵. Arendt'in perspektifinden bakıldığında, şiddetin savaş ve çatışmalarla direkt olarak bir ilişkisi olduğu açıkça görülmektedir. Durkheim'ın da savaşın toplumsal etkilerini analiz ederken, şiddetin önemini her daim vurguladığı ve hatta savaş tanımlarken "kolektif şiddet" kavramını kullandığı dikkat çekmektedir⁶ (Durkheim, 1915/1991).

Haliyle, zaman içerisinde gelişen olaylar ekseninde, sosyologlar, özellikle savaşın modernleşme ve sanayileşme ile birlikte toplumlar ve devletler üzerindeki etkisini ele almaya başlamışlar ve savaşın sosyolojik, psikolojik, demografik sonuçlarına odaklanmışlardır (Eulriet 2010: 62). Talcott Parsons gibi işlevsel kuramın savunucuları, Durkheim'ın kuramsal çizgisi doğrultusunda, savaşın ve siyasal şiddetin toplumsal düzen ve işleyiş üzerindeki etkilerini incelemeye başlamışlardır. ABD'de etkin bir biçimde sosyolojik analizde yerini bulan savaş ve siyasal şiddet, Avrupa'da da yine Durkheim'ın izinden gidilerek yeni bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Durkheim'ın takipçisi Fransız sosyolog Gaston Bouthoul'un da bu alana katkısı son derece önemlidir.

Polemoloji kavramının kurucusu olarak bilinen Bouthoul, Strasbourg Üniversitesinde Sosyal Bilimler Fakültesinin kurucusu Julien Freund ile birlikte Polemoloji Enstitüsünü kurmuş, çatışma ve savaş konularını sosyolojik bir perspektifle ele almayı hedeflemiştir. Yunancada savaş anlamına gelen *polemos* kelimesinden türeyen kavramın başlıca amacı kolektif şiddetten doğan olayları toplumsal olaylar olarak ele almak ve analiz etmektir. Fakat kavram, özellikle Bouthoul ve çalışma

⁴ Arendt, şiddetin gerekçelerinin gösterilerek haklılaştırılabileceğini, fakat hiçbir zaman meşru olamayacağını vurgulamaktadır (Arendt 1970/2018: 63).

⁵ Hannah Arendt, şiddetin bazı durumlarda sonuç verdiğini, fakat sonuçlarında ayırım yapmadığını vurgulamaktadır. Haliyle, bu görüşten anlaşılan nokta, şiddetin her şartta sebep olacağı sonuç, felakettir (Arendt, 1970/2018: 94).

⁶ Emile Durkheim'ın toplumsal (kolektif) şiddet ile ilgili görüşleri için ayrıca bkz. S. Romi Mukherjee, *Durkheim and Violence*, West Sussex, U.K. : Wiley-Blackwell ; Paris : UNESCO, 200 s.

arkadaşlarının geliştirdikleri yenilikçi fikirlerle daha geniş bir alana yayılmış ve kısaca çatışmaların bilimi olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Bouthoul, 1991). Günümüzde, savaş ve çatışmalar sonucunda ortaya çıkan sosyolojik, psikolojik, demografik, kültürel etkileri ve bu etkilerin sonuçlarını inceleyen kavramın sosyal bilimlere büyük katkısı olmuş ve savaşın toplumsal boyutuna tüm derinliğiyle değinmeye çalışmıştır. Savaşların farklı “tipolojileri” olduğunu da vurgulayan Bouthoul, yine bu kavram ekseninde savaş türlerini tüm yönleriyle ele almış ve savaşın ampirik yöntem aracılığıyla kanıtlanabilir bir sosyal fenomen olduğunu ispatlamaya çalışmıştır (Bouthoul, 1991).

Sonuç olarak, savaş, çatışma, ordu gibi konuların başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlere İkinci Dünya Savaşından sonra dahil olduğu ve konuyu ele alan birçok sosyoloğun, Durkheim’in fikirleri ışığında, savaşı sosyolojik bir olay olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Her ne kadar, bir bilim dalı olarak 20. Yüzyılın ortalarından itibaren geliştiği dikkat çekse de, savaş kavramı ve savaş sosyolojisinin kökeninde Durkheim gibi sosyolojinin önemli figürlerinin görüşlerinin yattığı görülmektedir.

Emile Durkheim ve Savaş

Savaş konusu Durkheim’in dolaylı bir şekilde dahil olduğu bir konudur. Zira Durkheim, savaşa karşı duran, dönemin tüm sosyologları arasında en pasifisti olarak bilinmektedir. Durkheim, organik dayanışma biçimi ile işleyen yeni toplumsal düzende kolektif şiddetin yeri olmadığını, savaşın kaybolmaya mahkum bir kalıntı, bir sapma olduğunu savunmuştur (Malesevic 2018: 40-42). Savaşın insan modernite öncesi toplumlarda kalan, ilkel bir insan modeli olarak görülmektedir. Haliyle savaş ve kolektif şiddet, Durkheim’in felsefesinde çoktan yerini barışa, dostluğa, huzura bırakmış olmalıdır. Ancak Durkheim, savaşı bir dünyanın var olabilme ihtimalinin çok düşük olduğunun da farkında olarak, savaşın daha aralıklı olacağına ve önceki zamanlarda yaşanmış savaşların toplumlar üzerinde bıraktıkları etkilerin de yavaş yavaş silineceğine inanmaktadır (Malesevic 2018: 53). Haliyle çalışmalarında, teknolojik ve endüstriyel gelişmenin barışı beraberinde getirdiğini ve muhafaza ettiğini, şiddetin de bu yeni endüstriyel düzende yeri olmadığını savunmaktadır (Durkheim 1959: 130).

1915 yılında yaşadığı iki büyük olay Durkheim’i savaşı anlamaya, savaşın nedenlerini ve kökenlerini bulmaya, savaşın toplum üzerinde sebep olduğu sonuçları araştırmaya yöneltmiştir: bu olaylardan biri Yüzbaşı Dreyfus olayı, diğeri ise oğlunu Balkanlar savaşı sırasında Sırp sınırında kaybetmiş olmasıdır (Jankowski 2001: 40-46). Bu iki olay, Durkheim’in o ana dek savunduğu barış ve birlik değerlerini sorgulamasına, savaşın bir toplumda nelere mal olacağını, toplum ve o toplumu oluşturan kurumlar üzerinde ne denli etkileri olabileceğini anlamaya ve araştırmaya yöneltmiştir. Savaş konusunu ve savaşın etkilerini kaleme aldığı üç çalışması olan, *L’Allemagne au-dessus de tout: la mentalité allemande et la guerre*, *Qui a voulu la guerre?: les origines de la guerre d’après les documents diplomatiques* ve daha fazla bir kitapçık niteliğinde olan *Lettres aux Français* yazıları Durkheim’in savaşı sosyolojik olarak ele aldığı eserler olarak görülmektedir (Jankowski 2001: 46). Savaş dışında, orduyu da kaleme aldığı bir çalışması bulunmaktadır. Mayıs 1899 yılında *L’Humanité Nouvelle* dergisinde

yayınlanan “Réponse à l'enquête sur la guerre et le militarisme” başlıklı makalesinde, Durkheim özellikle militarizm konusunu ele almış; aşırı bir militarizmden kaçınmak gerektiğini, aksi taktirde toplumda olumsuzluklara sebep olabileceğini vurgulamış; aynı zamanda da, sivil toplum ve ordunun birbirlerine daha yakın olmaları gerektiğini ve bu yakınlığın vatanseverliği daha da pekiştireceğini dile getirmiştir (Jankowski 2001: 47). Bu makaleyle, Durkheim'in savaşa paralel olarak ordu kurumu ile de ilgilenmiş olduğu görülmektedir. Son olarak ise, pek bilinmeyen ama alana katkısı olduğu düşünülen “La Politique de Demain” makalesini yayınlamıştır. Bu makale, Durkheim'in ölümünden önce yazdığı, savaşı sorguladığı ve konu ile ilgili son noktayı koymaya çalıştığı bir makale olarak bilinmektedir (Mergy, 1999).

Yukarıda bahsi geçen eserlerden ilki olan *L'Allemagne au-dessus de tout: la mentalité allemande et la guerre* (Almanya her şeyin üzerinde, Alman mantalitesi ve savaş) kitabı, hem kapsamlı içeriği, hem de Durkheim'in kendi sosyolojik görüşlerini yansıttığı kitap olarak kabul edildiğinden, diğerlerine kıyasla bu kitap üzerinde daha fazla durulduğu yapılan araştırmalarda dikkat çekmektedir. Durkheim'in savaşı, savaşın kökenlerini ve de özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan yola çıkarak yazdığı bu eser, onun sadece savaş ile ilgili değil, aynı zamanda, Almanya, Alman devlet yapısı ve Almanya'nın siyasal tutumu ile de ilgilendiğini göstermektedir. Durkheim, Birinci Dünya Savaşı'nın suçlusunun Almanya olduğunu, bir tür “Alman Ruhu ya da Alman Mantalitesi” olarak adlandırdığı Alman zihniyetinin tüm dünyaya zarar verdiğini; toplumlara şiddet, haksızlık, düzensizliğe yönlendirdiğini vurgulamıştır⁷ (Durkheim, 1902/1975; Mucchielli 1993: 53-54). “Korkunç” bir savaş olarak tanımladığı Birinci Dünya Savaşı'nın hem ortaya çıkması hem de sebep olduğu sonuçları Durkheim'i hem çok şaşırtmış, hem de barışın ebedi savunucu olarak derinden yaralamıştır (Malesevic 2018: 45).

Durkheim'in bu kitabı, genel anlamıyla, Alman milliyetçiliği ve devletçiliği ile bilinen politikacı, yazar, şair ve profesör Heinrich von Treitschke'nin yazdığı *Politik* başlıklı kitabında sergilediği ve savunduğu⁸ fikirlerinden yola çıkarak ele alınmış ve özellikle onun fikirleri doğrultusunda şekillenmiştir⁹ (Bafail, 2016). Treitschke'ye karakteristik bir özellik de aşılardan Durkheim, kendisinin Alman ulusal topluluğun

⁷ Durkheim'in Almanya ve Alman devleti ile ilgili görüşleri özellikle savaş ile birlikte değişmiştir. Durkheim, 1885 yılında bir burs kazanarak araştırma yapmak üzere Almanya'ya gitmiştir. Kendi döneminin çoğu araştırmacısı gibi, o da Almanya'nın başarılarından etkilenmiş ve gençliğinde eğitim aldığı yıllarda, gerçek ışığı Almanya'dan beklediğini söylemiştir. Bu seyahatten dönüşünde, büyük Alman düşünürlere olan hayranlığından esinlenerek yazdığı felsefi ve sosyolojik makalelerini 1888 ve 1889 yıllarında “Revue Philosophique” isimli dergide yayınlamıştır.

⁸ İlk olarak 1915 yılında yayınlanan bu kitap, 1991 ve 2015 yıllarında tekrar yayınlanmıştır. 2015 yılında yayınlanan baskısında, sosyal bilimler felsefecisi olarak bilinen Bruno Karsenti'nin de giriş kısmında bir metni bulunmaktadır. Bu çalışmada, kitabın 1991 yılında yayınladığı baskısından yararlanılmıştır.

⁹ Heinrich von Treitschke, hemen hemen tüm yazılarında savaşı savunmuş ve meşrulaştırmaya çalışmıştır. Hatta Şansölye Bismarck, 1874 yılında kendisini danışman olarak görevlendirmiş, savaş stratejilerinde görüşlerini almıştır. Aynı zamanda fikirleriyle gençliği örgütlediği bilinmektedir.

yansıması olan bir “insan tipi” olduğunu ifade etmiştir. Bu insan tipi, bir yandan Alman devletini yücelten ve devleti her şeyin üzerinde görme tarzıyla, diğer yandan ise savaşa olan bağımlılığı ve savaş aşkı ile tüm Avrupa’ya büyük zarar veren bir kişiliği yansıtmaktadır (Durkheim 1915/1991:11-15). Durkheim’in hasta bir mantalite (*mentalité morbide*) olarak tanımladığı bu düşünce şeklinin, Almanya’nın savaşı desteklemesinde ve savaş esnasında uyguladığı şiddet politikalarında da önemli bir etken olduğunu düşündüğü görülmektedir (Durkheim 1915/1991: 20). Treitschke’nin savaşı yüceltmesinin altında yatan en önemli sebebin, devletin savaş olmadan var olamayacağı, hatta kılıcını çekemeyen bir devletin var olmasının bir anlamı olmadığı inancına sahip olması olarak açıklanmaktadır (Durkheim 1915/1991: 26). Treitschke’nin devletin gücünün ta kendisi olduğunu ve o gücü yaşatmak için de savaşın kaçınılmaz olduğunu savunması Durkheim’in dikkatini çeken ve kınadığı en önemli düşünce biçimlerinden biri olmuştur. (Durkheim 1915/1991: 29).

Felsefeci Frédéric Ramel yazdığı “Durkheim au delà des circonstances” (Durkheim koşulların ötesinde) başlıklı makalesinde, Durkheim’in söz konusu kitabı Lavisse Komitesinin bir üyesi olarak, savaş ile ilgili bilgileri, belgeleri paylaşmak ve tüm kamuoyuna Alman patolojisini göstermek amacı ile yazdığını söylemektedir¹⁰ (Ramel 2004b: 720; Thiers, 2005). Alman savaşlarının ortaya çıkması Durkheim’a göre kesinlikle jeopolitik nitelikli değildir; aksine, Alman ruhunun kendisinde var olan ve bununla beslenen toplumsal hareketler olarak cereyan eden fenomenlerdir (Ramel, 2004b).

Durkheim kitabında ayrıca Almanya’nın hangi felsefe, görüş, inançtan yola çıkarak savaştığına ve savaşı meşrulaştırmaya çalıştığına değinmiştir. Almanya’nın spesifik bir zihniyeti olduğunu ve bu zihniyetin savaşta etkili ve yönlendirici olduğuna inandığını ifade etmektedir. Hatta yine Almanya ile ilgili yazdığı başka bir makalede, Fransız Düşünce Yalınlığı (Simplisme français) ile Alman Düşünce Karmaşıklığını (Complexité allemande) karşılaştırmıştır (Mucchielli 1993: 8). Yaptığı bu analizden, Almanya’nın birçok alanda ne kadar etkin ve zengin olduğunu ve bu etkinlik ve zenginliğin de bir tür spesifik zihniyet oluşturduğuna inandığını söylemektedir. Patolojik ve marazi (morbid) olarak tanımladığı bu zihniyet, Almanya’nın emperyalist amaçlarla savaşı desteklemesine ve yaymasına, en önemlisi de şiddeti meşrulaştırmak için devleti her şeyin üzerinde tutması olarak görülmektedir (Durkheim 1915/1991: 27). Treitschke’nin daha da ileri giderek, sivil toplumu devletin karşısında etkisiz ve önemsiz olarak tanımlaması; şiddeti, devletin gücünü empoze edebilmesi ve tüm topluma kabul ettirebilmesi ve aynı zamanda düşmanı saygıya ve muhalif olan herkesi suskunluğa davet etmek için bir araç olarak kullanması, Durkheim’in kitabında altını çizdiği en önemli noktalardan biridir (Durkheim 1915/1991: 55).

¹⁰ Lavasse Komitesi (Comité Lavasse) dönemin Paris entelektüelini toplayan ve onlar tarafından kurulan bir bilim ve araştırma komitedir. Çoğu Alman kökenli olup, cumhuriyetçi ve sosyalist olan bu entelektüeller, Alman devlet felsefesini ve yapısını çok iyi bilen düşünürlerdir. Savaş, Alman-Fransız ilişkileri, düşman propagandası konuları ekseninde fikir üretmişler, Durkheim’in da etkisiyle dönemin savaş sosyolojisine büyük katkı sağlamışlardır.

Öte yandan, kitabın uluslararası ilişkileri de ele alan bir yönü olduğu düşünülmektedir. Frédéric Ramel, “Les relations internationale selon Durkheim: un objet sociologique comme les autres” (Durkheim’göre uluslararası ilişkiler: diğerleri gibi bir sosyoloji konusu) başlıklı makalesinde, Durkheim’in yazdığı bu kitapta Birinci Dünya Savaşı ekseninde uluslararası ilişkiler alanına da bir giriş yaptığını belirtmektedir (Ramel 2004a: 498). Savaşların kökenlerine indiği bu çalışmada, uluslararası ilişkilerin doğasına da indiği görülmektedir. Durkheim’in hemen hemen tüm eserlerinde bahsettiği kolektif temsiller, toplumsal değerler, toplumsal dayanışma, normal ve patolojik gibi kavramlara bu kitabında da yer verdiği, savaşı ve savaşla bağlantılı olarak uluslararası ilişkileri yorumlarken, sosyolojisinde klasik kavramlar haline gelmiş bu nosyonlar çerçevesinde yorumladığı dikkat çekmektedir (Ramel 2004a: 513).

Savaş ve çatışmalar kuşkusuz Durkheim’a göre patolojik vakalardır (Ramel 2004a: 499). Tüm bu vakaların Alman ruhunda var olduğunu savunan Durkheim, Almanların benimsedikleri emperyalist felsefe çerçevesinde savaşa yönlendiklerini ve bu düşünce şeklinin de “anormal” bir düşünce olduğuna inandığını dile getirmektedir (Mac Cabe 1916: 94) . Bu anormallik, sadece ülkeye ya da devlete değil, tüm toplumlara ve Avrupa’ya zarar verecek nitelikte bir anormalliktir. Ayrıca, Durkheim, aşırı sağcı görüşüyle bilinen Treitschke’nin Almanya’nın bu mantaliteyi benimsemesinde çok önemli bir aktör olduğuna inandığını belirtmektedir. Durkheim’a göre, Treitschke kitabında Alman devletini yüceltmiş, Alman kültürünü ve medeniyetini her şeyin üzerinde görmüştür. İşte bu bakış açısı, kısaca devleti her şeyin üzerinde görme durumu, çatışmaların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu üstünlük felsefesi, Almanya’yı daha çok savaşmaya yöneltmiş, Fransa başta olmak üzere, tüm Avrupa’da çatışmaların doğmasına ve haliyle şiddetin artmasına sebep olmuştur.

Almanya’da gelişen bu devletçilik geleneğinde, hiçbir şeyin devleti yıkamayacağı ve devletin önünde duramayacağı gerçeği sadece politik düzende yerini almamış, sivil toplum, uluslararası kanunlar ve ahlaki yapı da kendini göstermiştir (Jankowski 2001: 46). Uluslararası düzendeki anlaşmazlıklar, çatışmalar, rekabetler olduğu sürece savaşın kaçınılmaz olduğu ve tüm bu sorunların savaş ile çözülebileceği gerçeğinin Alman devleti ve kültürü tarafından meşrulaştırılmış bir durum olduğu hem Treitschke’nin *Politik* kitabında, hem de Durkheim’in kitabında dikkat çeken görüşler arasında yer almaktadır. Gelişen bu devlet geleneğinin, bir tür “askeri devlet” yapısına dönüştüğünü kitabının giriş bölümünde anlatan Durkheim, bu özellikteki devlet yapısının ancak savaşarak var olabileceğini ve bu amacı da hastalıklı bir zihniyetin ürünü olarak gördüğünü vurgulamaktadır (Durkheim 1915/1991: 80-85). Ancak normal olmayanın, başka bir deyişle patolojik bir yapının savaşı bu denli meşru kılabileceğini, devleti ve orduyu her şeyin üzerinde görebileceğini, şiddeti haklı bir yol olarak ortaya koyabileceğini açıkça ifade etmektedir. Kitabı boyunca, kullandığı “patoloji”, “marazi hipertrofi”, “hastalık”, “isteme çılgınlığı” gibi kelimeler, Durkheim’in gerek Treitschke’nin fikirlerini, gerek savaşı, gerek ise şiddeti ne denli kınadığının en büyük göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır (Durkheim 1915/1991: 85).

Öte yandan Durkheim, kendi geliştirdiği dayanışma teorisini öne sürerek, bu savaşın patolojik bir vaka olarak, mekanik dayanışmanın dirilişine sebep olacak büyük

bir çatışma olduğunu ileri sürmektedir (Durkheim 1915/1991: 85). Fakat altını çizdiği göz alıcı bir nokta gözlemlenmektedir: Durkheim'in temel yapıtları arasında yer alan *De la Division Sociale du Travail* (Toplumsal İşBölümü) başlıklı eserinde, dönemin tüm modern toplumlarının bir tür organik dayanışma içerisinde geliştiğini ve evrimleştiğini ifade etmektedir (Durkheim 1897/1967). Fakat bu durumun Almanya için daha farklı olduğunu, zira Almanya'nın özellikle söz konusu dönemde tarihsel materyalizme zıt olacak şekilde hareket ettiğini ve bu zıtlığın da toplumda hem mekanik hem de organik dayanışmanın bir arada boy göstermesine sebep olan bir durum olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir (Eulriet 2010: 70). Ancak Durkheim, bir toplumda bu iki dayanışma türünün bir arada işleminin mümkün olmadığını ve olamayacağını belirtmektedir (Eulriet 2010:70). Haliyle, Durkheim'in perspektifinden bakıldığında, Almanya'nın savaşı ve şiddeti bu denli meşrulaştırmasında, ilkel toplumlarda görülen mekanik dayanışma biçimine benzer bir dayanışmanın o dönemlerde Almanya'da etkili olmasından kaynaklı olduğu yorumlanabilir.

Savaşı araştırdığı ve tartıştığı bir başka kitabı ise yine aynı yıl içerisinde Fransız tarihçi ve siyasetçi Ernest Denis ile birlikte yazdığı ve yayınladığı *Qui a voulu la guerre?: les origines de la guerre d'après les documents diplomatiques* (Savaşı kim istedi?: diplomatik belgeler ışığında savaşın kökenleri) kitabıdır. Frédéric Ramel'e göre, bu kitap içeriği ve ortaya koyduğu fikirlerle, bir önceki kitabına göre daha hafif ve daha az kapsamlı kalmaktadır. Özellikle topladığı Alman, Fransız, Avusturya, Rus, İngiliz ve Belçika resmi belgelerinden yola çıkarak yazdığı bu kitapta, Temmuz 1914'den itibaren kendini gösteren Alman uzlaşmazlığını ele almış ve bunu kanıtlamaya çalışmıştır. Fakat, Durkheim'in bu kitabında, diğer kitabında değindiği ve kendine ait olan sosyolojik kavramları sergilemediği, olayları anlatımında kendi öz kavramlarına yer vermediği ve daha çok deskriptif bir tarzla kitabı yazdığı dikkat çekmektedir (Ramel 2004b: 740). Ancak kitap yine de dönemin şartlarını, Almanya'nın savaşa yönelik geliştirdiği tutumunu sonuna kadar ortaya koymaya çalışmıştır. Durkheim'in kitabında şu soruyu sorduğu ve yanıt aradığı görülmektedir: "Hangi halk savaşı istedi ve neden savaşı barışa tercih etti?" (Durkheim ve Denis, 1915). Bir taraftan bu soruya cevap aramaya çalıştığı, diğer taraftan da savaşın başlamasıyla birlikte o birkaç günde şahit olduğu olaylar ve topladığı belgeler çerçevesinde Durkheim, savaşın sorumlusunun Avusturya'dan çok Almanya olduğunu ve Almanya'nın bu korkunç savaşı çıkaran devlet olarak tüm Avrupa tarafından kabul edilmesi gerektiğini açıklamaya çalışmıştır. Kitabın belki de en önemli katkısı, her savaşın birer suçlusu ya da azmettiricisi olduğu düşüncesinin sergilenmiş olmasıdır.

Son olarak ise, Durkheim 1916 yılında yayınladığı *Les Lettres à tous les Français* (Bütün Fransızlara Mektuplar) kitapçığında "sabır", "güç" ve "güven" ilkeleri ve duyguları ekseninde bir ulusun savaşta nasıl galip gelebileceğini ele almaya çalışmıştır¹¹ (Durkheim ve Lavissee 1916/1992: 182). Galip gelebilmenin bir sabır işi olduğunu, bir ulusun hem kendine hem de ancak halkına güvenerek savaştan galip çıkabilme ihtimalinin olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Fransız halkına hitaben yazılan

¹¹ Kitap 1992 yılında Armand Collin yayınevinden, Michel Maffesoli'nin de Önsözü ile tekrar basılmıştır.

bu mektuplarda, Durkheim, sosyolojisi ve yaşam felsefesinde her daim önem verdiği, onur (bir ulusun onuru) ve insan haklarını öne çıkartarak, bir ulusun bir savaştan onurunu ve haklarını koruyarak nasıl sağ çıkabileceğini anlatmaya çabalamıştır. Her ne kadar diğer yazıları kadar yankı uyandırmadıysa da, bu kitap bir kez daha Durkheim'ın Fransız toplumuna verdiği değeri, inancı ve güveni göstermiştir. Aynı zamanda, 1910 ve ölüm yılı olan 1917'ye kadar meslektaşı Lucien Lévy-Bruhl'e savaş ve savaşla ilgili düşünceleri le ilgili mektuplar yazmış, bu mektuplar da ölümünden sonra kendi anlatımlarınla yayınlanmıştır (Merllié, 2007:105-169).

Durkheim'ın kendine has sosyolojik ve felsefi bakış açısı ile bir tür savaşın ve şiddetin sosyolojisini ele almaya çalıştığı bu eserler, döneminde büyük yankı uyandırmıştır. Özellikle, başta Treitschke'nin *Politik* kitabından yola çıkarak kaleme aldığı *Almanya her şeyin üzerinde* kitabı, bir yandan Alman savaş felsefesini eleştirirken, diğer yandan ise üstü kapalı bir şekilde "panjermanizm"e atıfta bulunarak Almanya'nın tüm Avrupa'ya yayabileceği tehdidin de önemini vurgulamaya çalışmıştır. Savaşın Durkheim'ın hayatında önemli bir şekilde yer ettiği diğer yazdığı kitaplardan da açıkça anlaşılmaktadır (Davy 1919/1967; Aron 1967).

Savaşı bu denli eleştiren Durkheim'ın savaşın toplum üzerinde bir takım olumlu etkileri ve sonuçları olduğunu da savunduğu görülmektedir. Savaş gibi şiddet içeren toplumsal olayların, örneğin suç konusunu da buna dahil etmektedir, toplum üzerinde dayanışma gibi sonuçlar doğurduğuna işaret etmiştir. Savaşın da toplumda yarattığı en belirgin etki vatanseverliği pekiştirmiş olmasıdır. Ulusal dayanışmanın oluşumunda önemli bir gücü olan vatanseverlik ilkesi, savaş ve kriz dönemlerinde toplumu ayakla tutan, direnmesine yardımcı olan çok önemli bir inanç olarak ortaya çıkmaktadır.

Savaş, Vatanseverlik ve Vatan Dayanışması

Durkheim'ın vatanseverlik (patriotisme) ve buna bağlı olarak gelişen ulusal dayanışma ile ilgili düşüncelerinin, Fransa'nın Almanya karşısında mağlup olduğu ve Almanya'nın tüm Avrupa'da yıkıcı sonuçlara sebep olduğu savaşın yaşandığı dönemde şekillendiği ifade edilmektedir (Düzce 2017: 649). Özellikle 1879 yılında Prusya'nın galibiyetiyle sonuçlanan Fransa-Prusya Savaşı, sonrasında yine tüm Avrupa'nın dağılmasına sebep olan Birinci Dünya Savaşı, Durkheim'ı toplumsal düzeni sorgulamasına ve yenilgilerle sarsılmış Fransız toplumunu yeniden yapılanması gerektiği inancına yönlendirmiştir (Düzce 2017: 649). Fransız toplumunun yeniden dirilebilmesi ve yaşadığı bunalımdan kurtulabilmesi için yeni bir dayanışma biçimine ihtiyacı olduğunu ve bu dayanışma ve birlik bilincinin de vatanseverlik ilkesi etrafında gelişebileceğine inandığını vurgulamıştır (Durkheim, 1950/1995). Haliyle vatanseverlik toplumda sosyal birliği ve dayanışmayı sağlamakla birlikte, toplumun savaşlardaki yenilgiler sonucunda yaşadığı hayal kırıklıklarını yenmesinde de önemli bir toplumsal ve ahlaki değeri oluşturacaktır. Bu noktada, Düzce'nin de makalesinde belirttiği üzere, özellikle kriz zamanlarında dinin toplumda yerine getirdiği başlıca işlevlerden biri olan birliği ve bütünlüğü sağlama görevini vatanseverlik yerine getirecek ve böylece toplum ortak bir bilinç ekseninde yeniden yapılanabilecektir (Düzce 2017: 650).

Haliyle, savaş ve savaşın toplum üzerindeki etkileri, vatanseverliğin canlanmasına sebep olmuş ve Fransız toplumunun bu değer ekseninde yeniden birleştirmeyi hedeflemiştir. Savaşı kaleme aldığı tüm kitap ve makalelerinde, Durkheim savaşı toplumsal bir olay olarak değerlendirmiş ve aynı diğer toplumsal olaylar gibi, savaşın da toplumda dayanışmayı pekiştirebilecek nitelikte olabileceğine yer yer değinmiştir. Durkheim'ın savaşla bağlantılı olarak ortaya çıkan vatanseverliği, barışı ve dayanışmayı detaylı bir şekilde ele almaya çalıştığı iki makalesi dikkat çekmektedir: *L'Etat et l'individu*, *La patrie* (Devlet ve Birey, Vatan) ve *Pacifisme et Patriotisme* (Barış ve Vatanseverlik). Örneğin, milliyetçilik ile ilgili çalışmaları ile bilinen Pierre Birnbaum (1998), bir çok sosyoloğun o dönemde vatan ve millet ile ilgili değinmediği noktalara Durkheim'ın değindiğini belirtmektedir.

Durkheim'ın, ilk baskısı 1950 yılında çıkan, Bordeaux Üniversitesinde 1890-1900 yılları arasında verdiği derslerden uyarlanan *Leçons de sociologie* (Sosyoloji dersleri) kitabında bir bölüm olarak yayınlanan "Devlet ve Birey. Vatan" başlıklı yazısında, özellikle devletin birey ve toplum üzerindeki rolünü ve birbirleriyle olan ilişkisini ele almaktadır. Devletin iki temel işlevi ve görevi olduğunu vurgulayan Durkheim, devletin birinci görevinin bireyin haklarını korumak olduğunu; ikinci görevinin ise, topluma tehdit oluşturacak durumlar halinde, örneğin savaş gibi, toplumu, başka bir deyimle "ulusal birliği" korumak olduğunu ifade etmektedir (Durkheim 1950/1995: 103-104). Haliyle devletin işlevi, ulusal birliği koruyarak ve toplumu bir arada tutarak, savaş durumlarında vatani korumak ve vatan sevgisini topluma hatırlatmak olmalıdır.

Durkheim vatanseverliğin tanımını şu şekilde yapmaktadır: "Vatanseverlik, bir bireyi devletine bağlayan fikirlerin ve duyguların toplamıdır". Bu tanımda, Durkheim vatanseverliğin özellikle duygusal boyutuna değinmekte ve vatana olan bağlılığı vatana duyulan sevgi ile bağdaştırmaktadır. (Durkheim 1975: 180). Öte yandan, ancak ulusal dayanışmanın olduğu bir ülkede barışın sağlanabileceğini ve dünya barışının da bir ulusta başlayarak gerçekleşebileceğini savunmaktadır. (Durkheim 1975: 222) Uluslararası Hukuk Profesörü Theodore Ruysen ile 30 Aralık 1907'de yaptığı bir söyleşide, barışın her şeyden önce öz vatanda başlaması gerektiğini, ancak vatanını seven ve sevmeyi öğrenen bir toplumun kendi vatanına barışı getirebileceğini ve böylece de bütün dünyaya bu sevgiyi aşılayabileceğini belirtmektedir (Durkheim 1908: 4-7)

Savaş ile ilgili yazdığı son makalelerden biri olan "La Politique de Demain" (Politikanın Yarını) makalesinde, Durkheim savaşın ve savaşmış olmanın bir toplum için paha biçilmez bir tecrübe olduğunu ve bu yaşanan tecrübenin de topluma ulusal bilincin gerçekte ne anlama geldiğini öğrettiğini açıklamaktadır (Mergy, 1994). Fransız-Prusya Savaşı ardından da Birinci Dünya Savaşı, insanlara ve toplumlara çok önemli değerler katmış; savaş zamanlarında toplumsal dayanışmanın ne kadar önemli olduğunu, vatanını kurtarmak için gösterilen fedakarlıkların ve uğruna feda edilen hayatların ne denli değerli olduğunu, devletine ve ulusuna olan bağlılığın ve duyulan sevginin ne kadar kıymetli olduğunu tüm toplumlara hatırlatan ve öğreten savaşlar olarak tarif edilmişlerdir. Haliyle savaş, Durkheim'a göre, topluma ve insanlığa eş benzeri olmayan bir deneyim sunmaktadır. Aynı zamanda Durkheim, ulusal dayanışmanın "sürekli" bir hal alan bir tutum olması gerektiğini savunmuştur. Sadece

savaş zamanlarında değil, barış zamanlarında da insanların bu dayanışmayı sürdürmesi gerektiğini, ancak bu sürekliliğin ebedi barışı ve vatan sevgisini inşa edebileceğini vurgulamıştır (Mergy 1999: 4).

Haliyle yukarıda bahsi geçen yazılarında ve diğer çalışmalarında, Durkheim savaş döneminde ve savaş sonrası dönemlerde toplumların dayanışma ekseninde kolektif bilinçlerini her daim diri tutmaları gerektiğini, toplumun bu yıkıcı olay karşısında gücünü ve inancını kaybetmemesi için toplumsal çıkarları bireysel çıkarların üzerinde tutması gerektiğini savunmuştur (Mergy 1999: 4). Savaş dönemlerinde toplum nezdinde gelişen vatanseverlik, toplumda vatan üzerinden bir dayanışma biçiminin oluşmasına ve bu inançla da insanların savaşın yaralarını daha hızlı bir şekilde sarmalarına yardımcı olabilen en önemli ve etkin değer olarak ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, Durkheim toplumların vatanına karşı beslediği duyguyu kontrol etmesi gerektiğini, Almanya'da tezahür ettiği şekliyle aşırılığa kaçmaması gerektiğini ifade etmiştir (Jankowski, 2001). Toplumların her koşulda ve her durumda, vatanseverliği yaşadığı toprağa bir sevgi ve bağlılık olarak görmeleri gerektiğini, "agresif vatanseverlik" olarak tanımladığı şovenist değerlerle kuşatılmış bir vatanseverlikten kesinlikle uzak durulması gerektiğini savunmuştur (Chernilo 2008: 38). Bu noktada, toplumun ortak bilincinin ve tarih boyunca biriktirdiği değerlerin bu hataya düşmede bir engel oluşturabileceğini, hem devletine hem de kendi gücüne inanarak, toplumsal ve siyasal buhranlardan kurtulabileceğini belirtmiştir (Mergy, 1999).

Durkheim, hayatının son dönemlerinde, vatanseverlik, devlet, ulus gibi konulara daha fazla ilgi duymaya başlamış ve bu konularla ilgili daha derin sosyolojik analizler geliştirmeye çalışmıştır (Schnapper, 2017). Her olayın toplumsal olduğunu ve toplum üzerinde değiştirici ve dönüştürücü görevi ve işlevi olduğuna inanan ve her koşulda bu görüşü savunan Durkheim, gerek savaş, gerek suç, gerek diğer toplumsal buhranların toplumda birleştirici ve dayanışmacı etkiler doğurduğunu ve asıl olarak da bu etkilere yoğunlaşmanın önemli olduğunu çalışmalarında göstermeye çalışmıştır. Savaş ve kolektif şiddetin toplumlar üzerinde her ne kadar yıkıcı etkileri olmuş olsa da, toplumların yeniden dirilmesinde ve canlanmasında da o denli derin etkileri olmuştur. 1789'daki Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan ve toplumun vermiş olduğu toplumsal bağımsızlıkta en önemli değer olan vatanseverlik duygusu, Durkheim'a göre, Fransız toplumunun ruhunda olan ve hiçbir zaman kaybetmemesi gereken bir inancı ve erdemi oluşturmaktadır (Düzce 2017:651) Bu perspektiften bakıldığında, savaşın en önemli etkilerinden birinin, hiç kuşkusuz, vatan sevgisini tekrar diriltmesi ve toplumu bir kez daha birleştirmesi olduğu sonucuna varılabilir.

Sonuç

Emile Durkheim, yaşadığı olaylar ve yaptığı gözlemler ekseninde, savaşı sosyal bir fenomen olarak tanımlamış ve savaş ile ilişkili sosyolojik analizler geliştirmeye çalışmıştır. Barış yanlısı duruşuyla bilinen Durkheim'ın, savaşı ele alması ve üzerine önemli sayıda çalışma yapmış olması, dönemin sosyal bilimcilerini etkilemiş ve şaşırtmıştır. Özellikle Durkheim'ın savaş ile ilgili çalışmalarına yer veren Frédéric Ramel, savaşı ele alan sosyologlar ile ilişkili ilginç bir yorumda bulunmuştur: "Savaş ya da savaşın bilimini yapmak, sosyoloğun bilimsel aktivitesini durdurmayan, tam tersi, topladığı tüm malzeme ve bilgileri uygulamaya geçirmesine yardımcı olmaktadır".

Durkheim'in entelektüel dinamiğinde savaş ve benzeri konuların aslında hep olduğunu, Dreyfus olayının ve oğlunu savaşta kaybetmiş olmasının konu ile ilgili düşüncelerinin ortaya çıkmasına vesile olduğu belirtilmektedir.

Savaşın yıkıcı gücü Durkheim'ı savaşı "patolojik" olarak tanımlamasına sebep olmuştur. Bu patolojinin özünde Alman milliyetçiliğinin yattığını, savaşı bu noktaya getiren düşünce felsefesinin Alman devletinin politik görüşünde yattığını söylemektedir. Durkheim'in yaklaşımında, vatanseverlik bir ulusu bir arada tutan önemli bir manevi ve ahlaki değer iken, bu değer Alman bakış açısında savaşlarda sağlıksız bir araç olarak kullanılmış ve tüm Avrupa'yı felakete götürmüştür. Bu sebeptendir ki, Durkheim vatanseverlik ile ilgili aşırılıktan kaçmak gerektiğini dile getirmiş, ancak ılımlı bir vatanseverliğin toplumu bir arada tutabileceğini savunmuştur.

Barış yanlısı olan Durkheim, savaşı patolojik bir olay olarak tanımlarken, aynı zamanda dayanışmayı ve toplumda vatanseverliği pekiştiren bir olay olarak da nitelendirmektedir. Durkheim'in ifadesiyle, hastalıklı bir sosyal fenomen olan savaşın, sebep olduğu bunca olumsuz olay yanında, vatanseverliği ve dayanışmayı pekiştirmesi zihinlerde soru işaretine sebep olabilmektedir. Bilindiği üzere, Durkheim'in sosyolojik yaklaşımındaki en önemli noktalardan biri, toplumda cereyan eden her olayın iyi ya da kötü bir işlevi olduğu gerçeğidir. Haliyle, kötü olarak tanımlanan ya da algılanan sosyal olaylar, toplumda beklenmedik bir birlik ruhunun doğmasına sebep olabilmektedir. Bu noktada, Durkheim'in suç ile ilişkili analizi örnek verilebilir. Durkheim, bir yandan, suçun ve de sapkınlığın toplumlarda neyin iyi ve neyin kötü olduğunu kavrayabilmek için gerekli durumlar olduğunu, diğer yandan ise, bir toplumda suç ve sapkınlık oranı yükseldikçe toplumda anomiyi engellemek için dayanışmanın ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu bağlamda, savaş ve kolektif şiddet de, toplumlarda dayanışmanın ve birliğin güçlenmesine ve sürekli bir hal almasına aracı olan sosyal olaylar olarak ortaya çıkmaktadırlar. Sosyolog Merlié makalesinde, Durkheim'in ölümünden kısa bir zaman önce meslektaşı Lucien Lévi-Bruhl'e yazdığı bir mektupta, bazı savaşların engellenemeyeceğini ve hatta bazılarının da gerekliliği ile ilgili düşüncesinden bahsettiğini belirtmektedir. Durkheim'in bu düşüncesi, toplumların karşılaştığı olaylardan kaçamayacağını, fakat bu olayların yarattığı tüm yıkıcı etkilere rağmen, toplumların bu etkilerden ortak bilinç ve güç ile de kurtulabileceğine inandığını göstermektedir. Topluma olan inancı Durkheim'ı döneminin tüm sosyologlarından ayıran en önemli özellik olarak düşünülebilmektedir.

Sonuç olarak, her ne kadar savaşın olumsuz yönlerine değinmiş olsa da, realist ve fütürist yaklaşımıyla, savaş gibi toplumu derinden yaralayan ve hatta çökmesine sebep olan bazı sosyal olayların, aynı zamanda, toplumda yeni değerlerin ve ilkelerin ortaya çıkmasına vesile olduğunu, toplumları yeniden diriltmek, değiştirmek, geliştirmek gibi işlevleri de olduğunu sosyolojik analizlerinde kanıtlamaya çalışmıştır. Ölümünden hemen önce Durkheim'in savaş ile ilgili düşüncelerinde bir akıl karışıklığı yaşamış olduğu düşünülse de, savaşın toplum üzerinde bıraktığı etkiler, savaş esnasında devlet kurumunun rolü, toplumun savaş döneminde ve savaşın bitiminde ebedi barışı korumak için vatanseverliği benimsemesi ve dayanışma içerisinde hareket etmesi Durkheim'ı savaşın olumlu sonuçlar doğurabileceği konusunda ikna eden sonuçlar olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar Durkheim'in savaş ve vatanseverlik ile ilgili

genel bir sosyolojik teori geliştirmedeği görülse de, savaşın ve ulusçuluğun birer sosyolojisini ortaya koymaya çalıştığı düşünülmektedir. Durkheim'in savaş ile ilgili yaptığı tüm çalışmalarda, savaşın toplum ve devletler üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin yanında, toplumsal birlik ve dayanışmayı da pekiştirdiği, vatanseverlik gibi toplumları bir arada tutan değerlerin de gelişmesine vesile olduğunu vurguladığı gözlemlenmektedir. Haliyle Durkheim'in ortaya koyduğu bu görüşlerin, savaş, şiddet, barış, vatanseverlik gibi konular ile ilgili çalışan sosyal bilimcilere önemli bir kaynak oluşturduğu ve oluşturmaya devam ettiğini de düşünülmektedir. Örneğin Raymon Aron'un barış, savaş ve milliyetçilik ile ilişkili yaptığı çalışmalar, Hannah Arendt'in başta *Şiddet Üzerine* isimli kitabında, savaş, şiddet, kolektif şiddet, savaş-devlet-şiddet arasındaki ilişkiye değinmesi, Anthony Giddens, Gaston Bouthoul, Julien Freund gibi sosyologların savaşın ve çatışmaların bilimi, siyasal şiddet ve devletin şiddet ile ilişkisi üzerine sosyolojik çalışmalar gerçekleştirmeleri, Samuel Huntington, Morris Janowitz gibi sosyal bilimcilerin 1960'lardan itibaren ABD'de askeri sosyoloji ile ilgili çalışmalar yapmaları, ve daha birçok araştırmacının gerek savaş sosyolojisi, gerek askeri sosyoloji ve şiddet üzerine yaptıkları çalışmalar, savaşın sosyolojik boyutunun ne denli önemli olduğunu ve halen güncel bir konu ve gelişmeye devam eden bir alan olduğunu göstermektedir. Bu yolda, Emile Durkheim gibi sosyolojinin kurucularının fikirlerinden, kavramlarından ve bakış açılarından faydalanmanın, sosyolojinin bu yeni alanlarının yeşermesinde çok önemli katkılar sağlayacağı bir gerçektir.

KAYNAKLAR

- Arend, Hannah. 1970/2018. *Şiddet Üzerine*. İstanbul: İletişim.
- Aron, Raymond. 1967. *Les Etapes de la Pensée Sociologique*. Paris: Editions Gallimard.
- Audoin-Rouzeau, Frédérique. 2008. *Combattre. Une anthropologie historique de la guerre moderne (XIXe-XXIe siècle)*. Paris: Seuil.
- Bafoil, François. 2016. "Durkheim, Weber au miroir de la guerre de 1914-1918. Les avatars du nationalisme". *Raisons politiques* (63) (3): 135-150.
- Birnbaum, Pierre. 1998. *Sociologie des nationalismes*. Paris: PUF.
- Besnard, Philippe. 1987. *L'anomie. Ses usages et ses fonctions dans la discipline sociologique depuis Durkheim*. Paris: PUF.
- Boudon, Raymon. 1983. *La Logique du Social. Introduction à l'analyse sociologique*. Paris : Hachette Littérature.
- Bouthoul, Gaston. 1991. *Traité de Polémologie, Sociologie des guerres*. Paris: Payot.
- Chandler, Daniel, Munday, Rod. 2011. "Sociologism". *A Dictionary of Media and Communication*, Oxford University Press.

Chernilo, Daniel. 2008. "Classical Sociology and the Nation State, A Re-Interpretation". *Journal of Classical Sociology* (8) (1): 27-43. Erişim adresi: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1468795X07084693>.

Clausewitz, Carl Von. 1832/1873. *On War*. London: N. Trübner & Company.

Craig, John. E. 1979. "Maurice Halbwachs à Strasbourg". *Revue Française de Sociologie* (20) (1): 273-293.

Davy, Georges. 1919. "Émile Durkheim". *Revue De Métaphysique Et De Morale* (26) (2): 181–198. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/40895568.

Durkheim, Emile. 1908. "Pacifisme et patriotisme". *Bulletin de la Société Française de Philosophie* VIII: 44-67. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/doi:10.1522/cla.due.pac>.

Durkheim, Emile, Denis, Ernest. 1915. *Qui a voulu la guerre?: les origines de la guerre d'après les documents diplomatiques*. Paris: Armand Colin.

Durkheim, Emile. 1959. *Socialism and Saint-Simon*. London: Routledge&Kegan Paul.

Durkheim, Emile. 1984/1967. *Les règles de la méthode sociologique, Les classiques des sciences sociales*, Québec: Chicoutimi.

Durkheim, Emile. 1975. "Note sur l'influence allemande dans la sociologie française". *Textes* (1). Paris: Minuit. (Orijinali 1902 yılında yayınlanmıştır).

Durkheim, Emile. 1893/1967. *De la division du travail social*. Paris: PUF.

Durkheim, Emile. 1975. *Textes, 3. Fonctions sociales et institutions (Le sens commun)*. Paris: Minuit.

Durkheim, Emile. 1915/1991. *L'Allemagne au dessus de tout, La mentalité allemande et la guerre*. Paris: Armand Collin.

Durkheim, Emile, Lavis, Ernest. 1916/1992. *Lettres à tous les Français*. Paris: Armand Collin.

Durkheim, Emile. 1950/1995. *Leçons de sociologie*. Paris: PUF.

Düzce, Mesut. 2017. "Emile Durkheim'da Bir Sivil Din Olarak Milliyetçilik ve Vatanseverlik". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* (10) (52): 645-653.

Eulriet, Irène. 2010. "Durkheim and Approaches to the Study of War." *Durkheimian Studies / Études Durkheimiennes* (16): 59–76. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/23871070.

House, James.S. 1977. "The Three Faces of Social Psychology". *Sociometry* (40) (2):161-177.

Jankowski, Barbara. 2001. "Émile Durkheim aux marges de l'institution militaire". *Les Champs de Mars* (10) (2): 31-50.

Mac Cabe, Joseph. 1916. *Treitschke et la Grande guerre*. Paris: Giard et Brière.

Malesevic, Sinasa. 2018. *Savaşın ve Şiddetin Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları.

- Mergy, Jennifer. 1999. "La Politique de Demain': Un texte inconnu d'Emile". *Durkheim. Durkheimian Studies / Études Durkheimiennes*. (5): 1-7. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/23866801>.
- Merllié, Dominique. 2017. "Correspondance d'Émile Durkheim avec Lucien Lévy-Bruhl", *Revue européenne des sciences sociales*. (55) (2) Erişim adresi: <http://journals.openedition.org/ress/3921> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/ress.392>.
- Mucchielli, Laurent. 1993. "La guerre n 'a pas eu lieu : les sociologues français et l'Allemagne (1870-1940)" in *Espaces Temps*: 53-54. Erişim adresi: https://www.persee.fr/doc/espacat_0339-3267_1993_num_53_1_3866.
- Mucchielli, Laurent, Renneville, Marc. 1998. "Les causes du suicide : pathologie individuelle ou sociale? Durkheim, Halbwachs et les psychiatres de leur temps (1830-1930)". *Déviance & Société, Médecine et Hygiène* (22) (1): 3-36.
- Ramel, Frédéric. 2004a. "Les relations internationales selon Durkheim : un objet sociologique comme les autres". *Études internationales* (35) (3): 495-514.
- Ramel, Frédéric. 2004b. "Durkheim au-delà des circonstances : Retour sur l'Allemagne au-dessous de tout. La mentalité allemande et la guerre". *Revue française de sociologie*. Presse de Sciences Po / Centre National de la Recherche Scientifique (45) (4): 739 – 751.
- Raymon, Aron. 1967. *Les Etapes de la Pensée Sociologique*. Paris: Editions Gallimard.
- Roxborough, Ian. 1994. "Clausewitz and the Sociology of War". *The British Journal of Sociology* (45) (4): 619-236. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/591886>.
- San, Coşkun. 2010. "Toplumbilimsel Yöntem Açısından Durkheim ve Weber", *Sosyoloji Dergisi* (3) (21): 17-39.
- Schnapper, Dominique, Greaves Roger. 1994. "The Significance of the Ethnoreligious Field in Nation-Building". *International Journal of Sociology* (24) (2/3): 61–80. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/20628413.
- Schnapper, Dominique. 2017. "Durkheim et la nation". *Revue internationale de philosophie* (2) (2): 201-221. Erişim adresi: <https://doi.org/10.3917/rip.280.0201>.
- Scruton, Roger. 1987. "Notes on the Sociology of War". *The British Journal of Sociology* (38) (3): 295-309. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/590690>.
- Thiers, Eric. 2005. "Droit et culture de guerre 1914-1918. Le Comité d'études et documents sur la guerre". *Mil neuf cent. Revue d'histoire intellectuelle* (23) (1): 23-48.